

K Z O M U N I K A T
Z B A D A Ń

Warszawa, listopad 2012

www.cbos.pl ● sekretariat@cbos.pl

BS/155/2012

**O DOBRACH WSPÓLNYCH
I MORALNOŚCI PUBLICZNEJ**

Znak jakości przyznany CBOS przez Organizację Firm Badania Opinii i Rynku
11 stycznia 2012 roku

Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej
ul. Żurawia 4a, 00-503 Warszawa
e-mail: sekretariat@cbos.pl; info@cbos.pl
<http://www.cbos.pl>
(48 22) 629 35 69

Na gruncie nauk społecznych wiele napisano o tzw. dylemacie wspólnych zasobów. U schyłku lat sześćdziesiątych minionego stulecia Garrett Hardin opisał problem wiejskich społeczności wypasających krowy na wspólnych pastwiskach. Aby nie zaburzać równowagi ekosystemu, każdy mieszkaniec mógł wyprowadzać na nie tylko jedno zwierzę. Szybko okazało się jednak, że pokusa maksymalizacji indywidualnych korzyści bierze górę nad odpowiedzialnością za wspólne dobro – pewnego dnia jeden pasterz przyprowadził dwie krowy, niedługo potem, zachęteni wymiernym zyskiem, znaleźli się inni, którzy poszli w jego ślady. Choć początkowo negatywne skutki nadużyć były dla ogółu nieodczuwalne, z czasem pastwisko wyjałowilo się, a na złamaniu zasady przez pojedyncze osoby stracili wszyscy¹.

Artykuł amerykańskiego biologa stał się inspiracją dla teoretyków myśli społecznej, skutkując wprowadzeniem co najmniej kilku nośnych dziś pojęć (np. „gapowicza”, czy „pułapki społecznej”). Paradoksalnie jednak, rozważania Hardina ilustrowały prawdę znaną już wcześniej. Kwestię dóbr publicznych podnoszono bowiem na długo przed publikacją „The tragedy of the commons”. Osiemnastowieczny agronom, Arthur Young, pisał: „Daj człowiekowi na własność czarną skałę, a zamieni ją w ogród. Daj mu w dzierżawę ogród, a w dziewięć lat zamieni go w pustynię”².

Jak się wydaje, potoczne przekonanie, że to, co wspólne, jest niczyje, pokutuje do dziś. A jak to wygląda w polskim społeczeństwie³? Czy o dobra publiczne dbamy tak, jak o swoje własne? Czy ustrzegamy się społecznych pułapek, czy też – przeciwnie – ulegając egoistycznym pobudkom, doprowadzamy do sytuacji zgubnych dla wszystkich razem i każdego z osobna⁴?

¹ Por. G. Hardin, *The tragedy of the commons*, „Science” (162/3859), 1968, s. 1243–1248.

² Por. J. Lipszyc, *Nie gródźmy kultury*, „Gazeta Wyborcza” (numer z 2 czerwca 2006).

³ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (269) przeprowadzono w dniach 4 – 10 października 2012 roku na liczącej 1007 osób reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

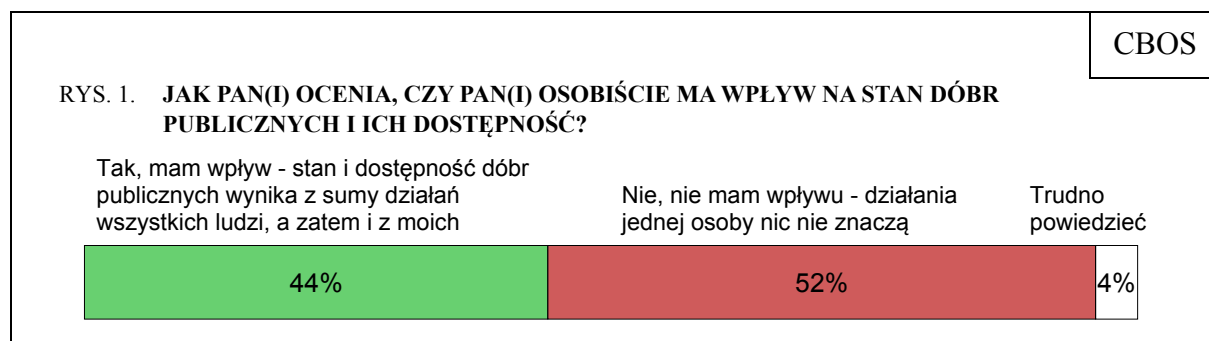
⁴ Por. komunikat CBOS „Dobra publiczne – wspólne czy niczyje”, kwiecień 1994 (oprac. A. Giza-Poleszczuk).

MORALNI CZY NIEMORALNI?

W codziennej bieganinie zapewne niewielu z nas uświadamia sobie, jak często styka się z dobrami publicznymi. W każdej zbiorowości istnieje pokaźna pula zasobów, z których korzystają wszyscy. Choć podejścia teoretyczne nie są w pełni spójne, to – rozszerzając nieco definicję Piotra Sztompki – można przyjąć, że do dóbr publicznych zaliczają się wszelkie wartości, instytucje czy dobra materialne, „które z natury mają charakter powszechny i nie mogą być przywilejem niektórych tylko grup w społeczeństwie”⁵. Dobrem takim jest więc m.in. środowisko (przyroda, powietrze, woda), a także drogi, oświata, służba zdrowia, czy też – z innego porządku – demokracja, sprawiedliwość i bezpieczeństwo.

Stosunek do dóbr wspólnych wyraża się w podejściu do własności publicznej i przestrzegania prawa oraz w nastawieniu do potrzeb innych ludzi. Okazuje się bowiem, że powszechność tych dóbr nie oznacza ich nieograniczoności, a korzystanie z nich wymaga racjonalizacji – ustalenia stosownych reguł i ich respektowania. Swoistą pułapką dla zbiorowości będącej w posiadaniu dóbr publicznych jest pokusa indywidualnego instrumentalizmu – nadużywania wspólnych zasobów w imię krótkowzrocznych, doraźnych korzyści. Zważywszy na drażliwość problemu oraz trudności związane z jego operacjonalizacją, jednostkowe predyspozycje do *free ridingu*⁶ mierzyliśmy w sposób pośredni. Za ich główny wskaźnik posłużyło nam subiektywne poczucie wpływu na stan i dostępność dóbr publicznych.

Z deklaracji wynika, że największa część Polaków (52%) nie czuje się odpowiedzialna za wspólne dobra. Nieco ponad dwie piąte badanych (44%) uważa, że utrzymanie ich w dobrej kondycji oraz zapewnienie szerokiej, egalitarnej dostępności zależy od sumy działań wszystkich ludzi. Respondenci z tej grupy mają poczucie wpływu na dobra publiczne, co mogłoby sugerować, że ich postawom daleko jest do syndromu gapowicza.

⁵ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 127.

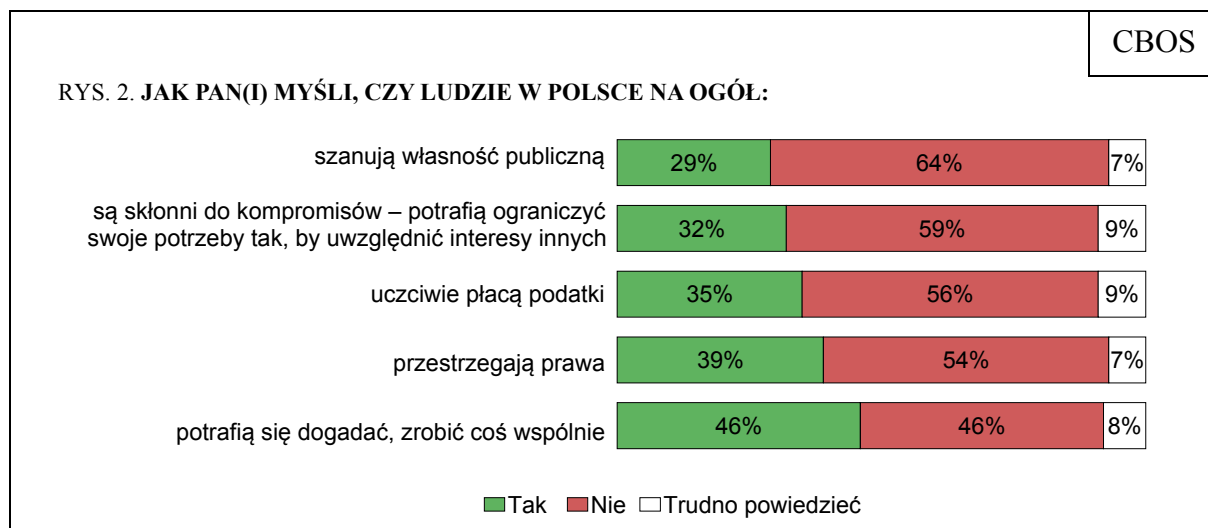
⁶ Termin ten oznacza korzystanie z dóbr publicznych niezgodnie z regułami.

Różnice w poczuciu odpowiedzialności za wspólne zasoby wystrzają się w grupach społeczno-demograficznych. W często niełatwej ocenie wpływu wielu czynników na zmienną jakościową z pomocą przychodzi algorytm automatycznej detekcji interakcji CHAID. Wyniki analizy wielozmiennowej wykazują, iż opinia o znaczeniu działań pojedynczej osoby silnie wiąże się z wiekiem badanych. W ujęciu zbiorczym, wiara w ich sens dominuje wśród ankietowanych mających mniej niż 35 lat (66%), szczególnie tych lepiej sytuowanych (deklaruje ją 79% badanych w wieku 18–34 lata, uzyskujących dochody *per capita* powyżej 750 zł). W kolejnych, starszych grupach wiekowych, poczucie wpływu na dobra publiczne wyraźnie słabnie, a wśród respondentów w wieku emerytalnym jest niemal sporadyczne (18%). Oprócz wieku i sytuacji materialnej istotne dla oceny znaczenia indywidualnych działań jest wykształcenie ankietowanych. Obok najmłodszych respondentów świadome ich znaczenia są zwykle osoby między 35 a 54 rokiem życia z wyższym wykształceniem (68%).

Tabela 1. Wiek, dochody na jedną osobę i wykształcenie a poczucie wpływu na dobra publiczne

Odsetki respondentów deklarujących poczucie wpływu na dobra publiczne w kategorii:							
18–34 lata (N=274)		35–54 lata (N=310)		55–64 lata (N=225)		65 lat i więcej (N=197)	
$\chi^2(6) = 33,875, p < 0,001$							
66		48		31		18	
Do 750 zł (N=144)	Powyżej 750 zł (N=130)	Średnie lub niższe (N=238)	Wyższe (N=72)	Do 500 zł (N=75)	Powyżej 500 zł (N=150)	Zasadnicze zawodowe lub niższe (N=113)	Średnie lub wyższe (N=84)
$\chi^2(2) = 17,437, p < 0,01$		$\chi^2(2) = 15,727, p < 0,01$		$\chi^2(2) = 10,569, p < 0,05$		$\chi^2(2) = 8,605, p < 0,05$	
55	79	42	68	27	33	14	23

Innym pośrednim miernikiem stosunku do dóbr publicznych są pytania sprawdzające, jakie cechy przypisuje się współobywatelom. Można przyjąć, że oceny otoczenia wiele mówią o ogólnych tendencjach w społeczeństwie, a niekiedy odzwierciedlają też strategie samych ankietowanych. Interesującym aspektem interpretacji wyników jest również możliwość prześledzenia zmian, jakie zachodziły w ciągu lat. Większość wskaźników wykorzystaliśmy bowiem po osiemnastoletniej przerwie – porównywalne badanie przeprowadzono w roku 1994, a więc na początku transformacji ustrojowej.

Przeważająca część respondentów uważa, że ludzie w Polsce na ogół nie szanują własności publicznej (64%), nie płacą uczciwie podatków (56%) i nie przestrzegają prawa (54%). Trzy piąte badanych (59%) sądzi, że typowy Polak nie jest skłonny do kompromisów – własne korzyści przesłaniają mu potrzeby innych, a prawie co drugi (46%) nie wierzy w możliwość kolektywnego działania, twierdząc, że próby uzgodnienia wspólnego stanowiska są zwykle skazane na niepowodzenie.

Choć obraz polskiego społeczeństwa jest raczej niekorzystny, jego oceny w większości wymiarów polepszyły się. Relatywnie największą poprawę odnotowaliśmy w postrzeganiu poszanowania własności publicznej – od 1994 roku odsetek badanych uważających taką postawę za dominującą wzrósł o 15 punktów, a grupa osób twierdzących, że większość Polaków nie szanuje dóbr publicznych zmniejszyła się o 11 punktów. Warto przy tym zauważyć, że zmiany *in plus* wydają się niekiedy spotęgowane, innym natomiast razem tuszowane mniejszymi odsetkami odpowiedzi ucieczkowych. Przez 18 lat, być może za sprawą akulturacji badań sondażowych, wyraźnie ubyło osób niemających wyrobionego zdania w interesujących nas kwestiach. I tak np. wzrost liczby respondentów (o 7 punktów) powątpiewających w możliwość dogadania się, zrobienia czegoś wspólnie jest częściowo niwelowany przez zwiększenie grupy respondentów (o 4 punkty) wyrażających pogląd przeciwny⁷.

⁷ Warto w tym miejscu przypomnieć wyniki tegorocznego badania nad społeczeństwem obywatelskim (w którym co prawda nie pytamy o ocenę „ludzi w Polsce”, a o ocenę „ludzi takich, jak ankietowany”, co także może być nie bez znaczenia dla uzyskanych wyników). W ostatniej dekadzie systematycznie umacniała się wiara w sens wspólnych działań. Od 2002 roku o 22 punkty (do 72%) wzrósł odsetek respondentów deklarujących, że ludzie tacy jak oni działając wspólnie z innymi mogą pomóc potrzebującym lub rozwiązać niektóre problemy swojego środowiska, osiedla, wsi lub miasta; por. komunikat CBOS: „Potencjał społecznikowski i zaangażowanie Polaków w wolontariat”, luty 2012 (oprac. N. Hipsz).

Tabela 2

Jak Pan(i) myśli, czy ludzie w Polsce na ogół:	Odpowiedzi respondentów według terminów badań						Zmiana netto	
	IV 1994			X 2012			(IV '94–X '12)	
	Tak	Nie	Trudno powiedzieć	Tak	Nie	Trudno powiedzieć	Tak	Nie
	w procentach							
– przestrzegają prawa	29	57	14	39	54	7	+10	–3
– uczciwie płacą podatki	20	62	18	35	56	9	+15	–6
– szanują własność publiczną	14	75	11	29	64	7	+15	–11
– potrafią się dogadać, zrobić coś wspólnie	42	39	19	46	46	8	+4	+7
– są skłonni do kompromisów – potrafią ograniczyć swoje potrzeby tak, by uwzględnić interesy innych	-	-	-	32	59	9	-	-

O ile mieszkańcy największych aglomeracji ponadprzeciętnie często przypisują innym egocentryzm i lekceważący stosunek do własności publicznej, o tyle bycie mężczyzną, lepsze wykształcenie i dobra sytuacja materialna sprzyjają przekonaniu o uczciwości podatkowej i przestrzeganiu przez Polaków prawa. Osoby lepiej wykształcone i dobrze sytuowane częściej uważają też, że ludzie w Polsce potrafią się dogadać i zrobić coś wspólnie. Korzystne warunki materialne zwiększają ponadto skłonność do dostrzegania u innych wrażliwości na potrzeby otoczenia.

AUTOIDENTYFIKACJE

Nadużywanie wspólnych zasobów przez jednostki zawsze wymierzone jest w dobro ogółu. Dotychczasowe analizy wykazały, że Polacy nie są zgodni w ocenach swojej współodpowiedzialności za dobra publiczne. Ogólne podejście do tego co wspólne nie musi jednak być miarodajnym wskaźnikiem identyfikacji z konkretnymi dobrami czy wartościami. W naszym badaniu przedstawiliśmy ankietowanym listę różnych wykroczeń przeciw dobrom publicznym – wykroczeń z różnych dziedzin życia. Chcieliśmy sprawdzić, czy nadużywanie, łamanie ogólnie przyjętych zasad, dotyka respondentów osobiście (obchodzi ich, postrzegają to jako swój problem), czy może jest im zupełnie obojętne (co sugerowałby, że nie dostrzegą w tym swojej straty).

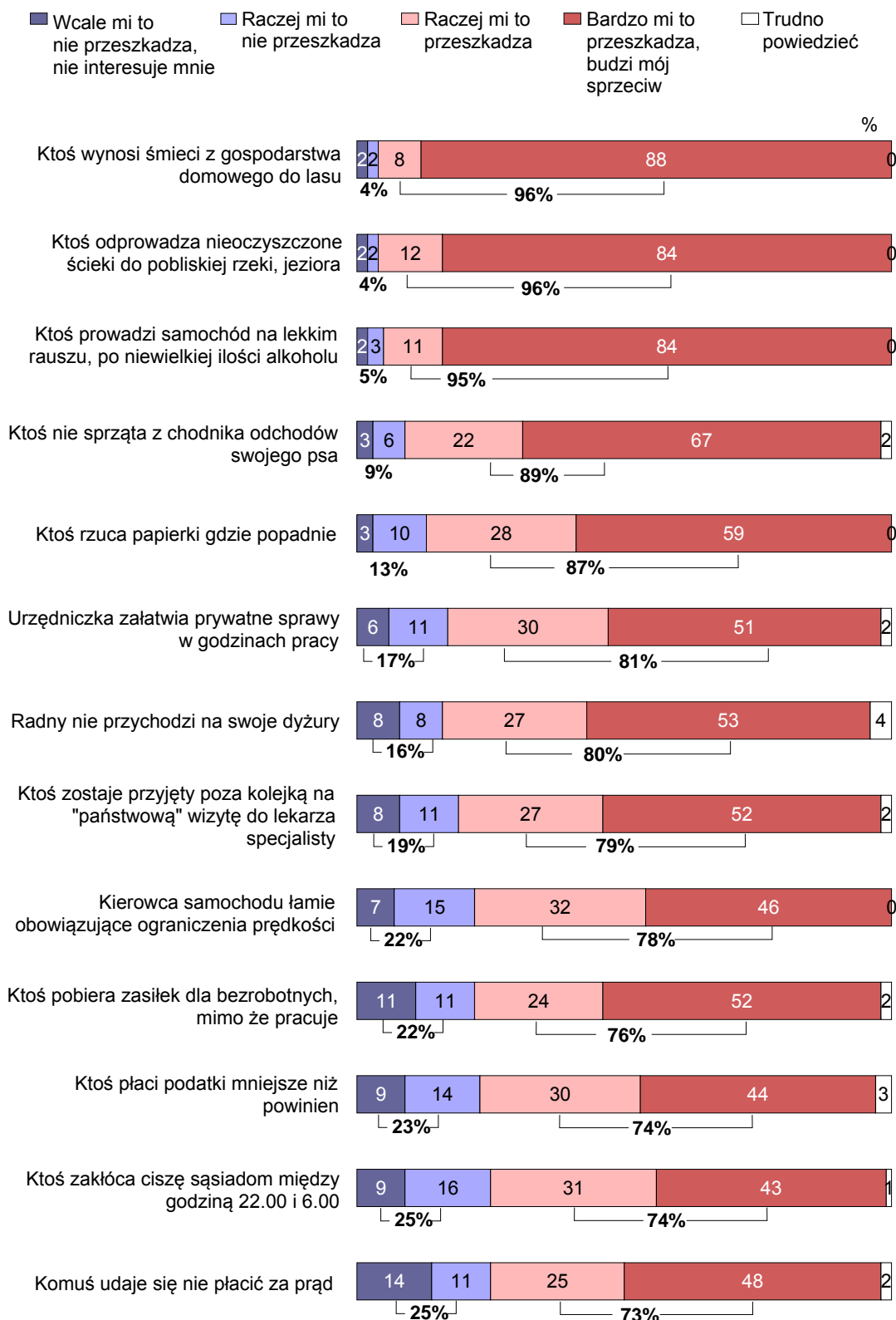
Z deklaracji ankietowanych wynika, że niemal wszystkie przytoczone zachowania budzą ich sprzeciw. Polacy niemal powszechnie dezaprobuje zanieczyszczanie środowiska odpadami z gospodarstw domowych – śmieciami (96% ocen krytycznych, w tym 88% zdecydowanie negatywnych; średnia arytmetyczna na skali od 1 do 6 wynosi 5,76) i ściekami

(96% ocen krytycznych, w tym 84% zdecydowanie negatywnych; 5,68), prowadzenie samochodu na lekkim rauszu, po niewielkiej ilości alkoholu (95% ocen krytycznych, w tym 84% zdecydowanie negatywnych; 5,67), pozostawianie na chodnikach odchodów po własnym psie (89% ocen krytycznych, w tym 67% zdecydowanie negatywnych; 5,32) oraz rzucanie papierków i śmiecenie w miejscach publicznych (87% ocen krytycznych, w tym 59% zdecydowanie negatywnych; 5,14).

Cztery piąte badanych potępia zaniedbywanie obowiązków służbowych przez osoby pełniące funkcje publiczne – załatwianie przez urzędników spraw prywatnych w godzinach pracy (81% ocen krytycznych; 4,90), lekceważenie dyżurów przez radnych (80% ocen krytycznych; 4,91), umawianie się na refundowaną wizytę u lekarza specjalisty poza kolejką (79% ocen krytycznych; 4,83) oraz łamanie ograniczeń prędkości na drogach (78% ocen krytycznych; 4,69). Trzem czwartym respondentów przeszkadza pobieranie zasiłku dla bezrobotnych przez osoby pracujące (76% ocen krytycznych; 4,71), zakłócanie ciszy nocnej (74% ocen krytycznych; 4,56), unikanie płacenia podatków (74% ocen krytycznych; 4,60) i zaniżanie rachunków za prąd (73% ocen krytycznych; 4,57), a dwóm trzecim – picie alkoholu w miejscach publicznych (70% ocen krytycznych; 4,42), przynoszenie do pracy „lewych” zwolnień lekarskich (69% ocen krytycznych; 4,36) oraz przechodzenie przez skrzyżowania na czerwonym świetle (68% ocen krytycznych; 4,43). Sprzeciw przeważającej części respondentów budzi także niepłacenie cła za towary sprowadzone z zagranicy (61% ocen krytycznych; 4,11), nieopłacanie czynszu za mieszkanie (60% ocen krytycznych; 4,02), palenie papierosów na przystankach autobusowych (56% ocen krytycznych; 3,74) oraz jazda „na gapę” autobusami, tramwajami, czy pociągami (54% ocen krytycznych; 3,68).

Badani również często krytykują co deklarują brak zainteresowania tym, że ludzie nie oszczędzają wody (50% ocen krytycznych wobec 48% ocen obojętnych; średnia arytmetyczna na skali od 1 do 6 wynosi 3,57). Najczęściej obojętne jest im natomiast, gdy ktoś kupuje alkohol i papierosy bez akcyzy (52% ocen obojętnych; 3,29), zwraca książki do biblioteki po terminie (53% ocen obojętnych; 3,27), nie płaci abonamentu radiowo-telewizyjnego (59% ocen obojętnych; 2,97), załatwia fikcyjny meldunek dziecku po to, by dostało miejsce w wybranej szkole (63% ocen obojętnych; 2,73) lub pracuje „na czarno” (65% ocen obojętnych; 2,78).

RYS. 3. LUDZIE POSTĘPUJĄ W RÓŻNY SPOSÓB. PRZEDSTAWIĘ PANU(I) PRZYKŁADY ZACHOWAŃ SPOTYKANYCH W ŻYCIU SPOŁECZNYM I PRYWATNYM. PROSZĘ POWIEDZIEĆ, JAKI JEST PANA(I) OSOBISTY STOSUNEK DO TYCH ZACHOWAŃ?

RYS. 3.cd. **LUDZIE POSTĘPUJĄ W RÓŻNY SPOSÓB. PRZEDSTAWIĘ PANU(I) PRZYKŁADY ZACHOWAŃ SPOTYKANYCH W ŻYCIU SPOŁECZNYM I PRYWATNYM. PROSZĘ POWIEDZIEĆ, JAKI JEST PANA(I) OSOBISTY STOSUNEK DO TYCH ZACHOWAŃ?**

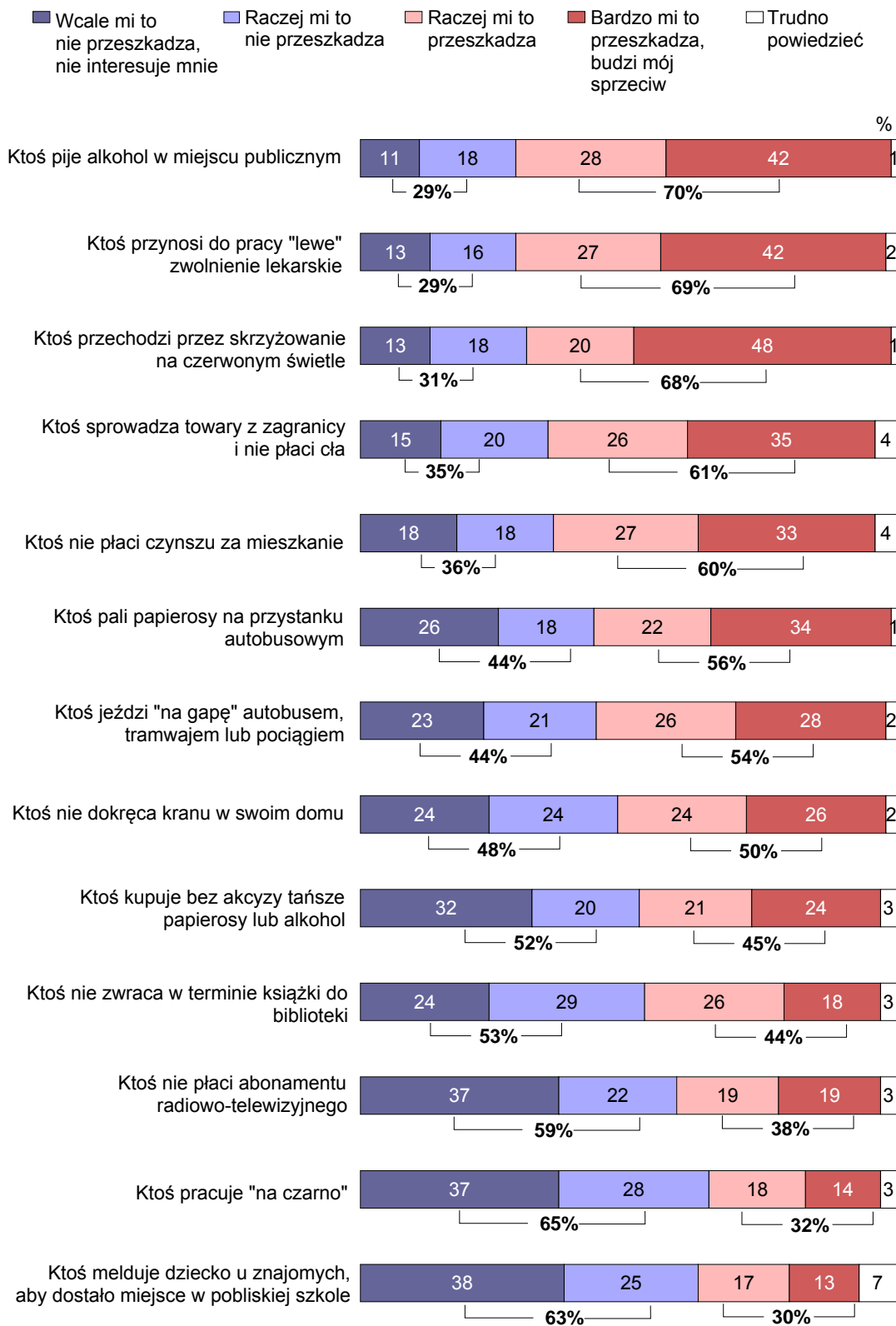

Tabela 3

Ludzie postępują w różny sposób. Przedstawię Panu(i) przykłady zachowań spotykanych w życiu społecznym i prywatnym. Proszę powiedzieć, jaki jest Pana(i) osobisty stosunek do tych zachowań?	Średnia arytmetyczna*	Odchylenie standardowe
Ktoś wynosi śmieci z gospodarstwa domowego do lasu	5,76	0,84
Ktoś odprowadza nieoczyszczone ścieki do pobliskiej rzeki, jeziora	5,68	0,92
Ktoś prowadzi samochód na lekkim rauszu, po niewielkiej ilości alkoholu	5,67	0,96
Ktoś nie sprząta z chodnika odchodów swojego psa	5,32	1,23
Ktoś rzuca papierki gdzie popadnie	5,14	1,30
Radny nie przychodzi na swoje dyżury	4,91	1,57
Urzędniczka załatwia prywatne sprawy w godzinach pracy	4,90	1,51
Ktoś zostaje przyjęty poza kolejną na „państwową” wizytę do lekarza specjalisty	4,83	1,60
Ktoś pobiera zasiłek dla bezrobotnych, mimo że pracuje	4,71	1,74
Kierowca samochodu łamie obowiązujące ograniczenia prędkości	4,69	1,56
Ktoś płaci podatki mniejsze niż powinien	4,60	1,66
Komuś udaje się nie płacić za prąd	4,57	1,82
Ktoś zakłóca ciszę sąsiadom między godziną 22.00 i 6.00	4,56	1,66
Ktoś przechodzi przez skrzyżowanie na czerwonym świetle	4,43	1,85
Ktoś pije alkohol w miejscu publicznym	4,42	1,75
Ktoś przynosi do pracy „lewe” zwolnienie lekarskie	4,36	1,82
Ktoś sprowadza towary z zagranicy i nie płaci cła	4,11	1,87
Ktoś nie płaci czynszu za mieszkanie	4,02	1,89
Ktoś pali papierosy na przystanku autobusowym	3,74	2,04
Ktoś jeździ „na gapę” autobusem, tramwajem lub pociągiem	3,68	1,95
Ktoś nie dokręca kranu w swoim domu	3,57	1,94
Ktoś kupuje bez akcyzy tańsze papierosy lub alkohol	3,29	2,01
Ktoś nie zwraca w terminie książki do biblioteki	3,27	1,82
Ktoś nie płaci abonamentu radiowo-telewizyjnego	2,97	1,96
Ktoś pracuje „na czarno”	2,78	1,83
Ktoś melduje dziecko u znajomych, aby dostało miejsce w pobliskiej szkole	2,73	1,83

* Zmienna mierzona na skali 1–6, gdzie 1 oznacza, że dane zachowanie wcale nie przeszkadza, nie interesuje badanego, a 6 – że bardzo mu przeszkadza, budzi jego sprzeciw; z analizy wykluczono odpowiedzi „trudno powiedzieć”. Kolorem niebieskim zaznaczono zachowania o średnich ocenach z zakresu 1–3 (postawa raczej obojętna), natomiast czerwonym o średnich 4–6 (postawa raczej refleksyjna, krytyczna)

Analiza powiązań między opiniami na temat różnych wykroczeń i zaniedbań pozwala wyróżnić szersze grupy zachowań (różne typy dóbr publicznych), do których poszczególni respondenci odnoszą się względnie podobnie. To, którą klasę przewinień reprezentuje dana sytuacja, ma duże znaczenie dla stosunku do nadużywania opisywanego w niej zasobu. Klasyfikacja odtwarza więc swoiste „skrótowe poznawcze”, które w ostatecznym rozrachunku wydają się kluczowe dla poziomu identyfikacji z konkretnymi dobrami publicznymi – postrzegania ich za ważne, subiektywnie własne. Struktura odpowiedzi ankietowanych uzasadnia podział wszystkich zachowań na cztery grupy:

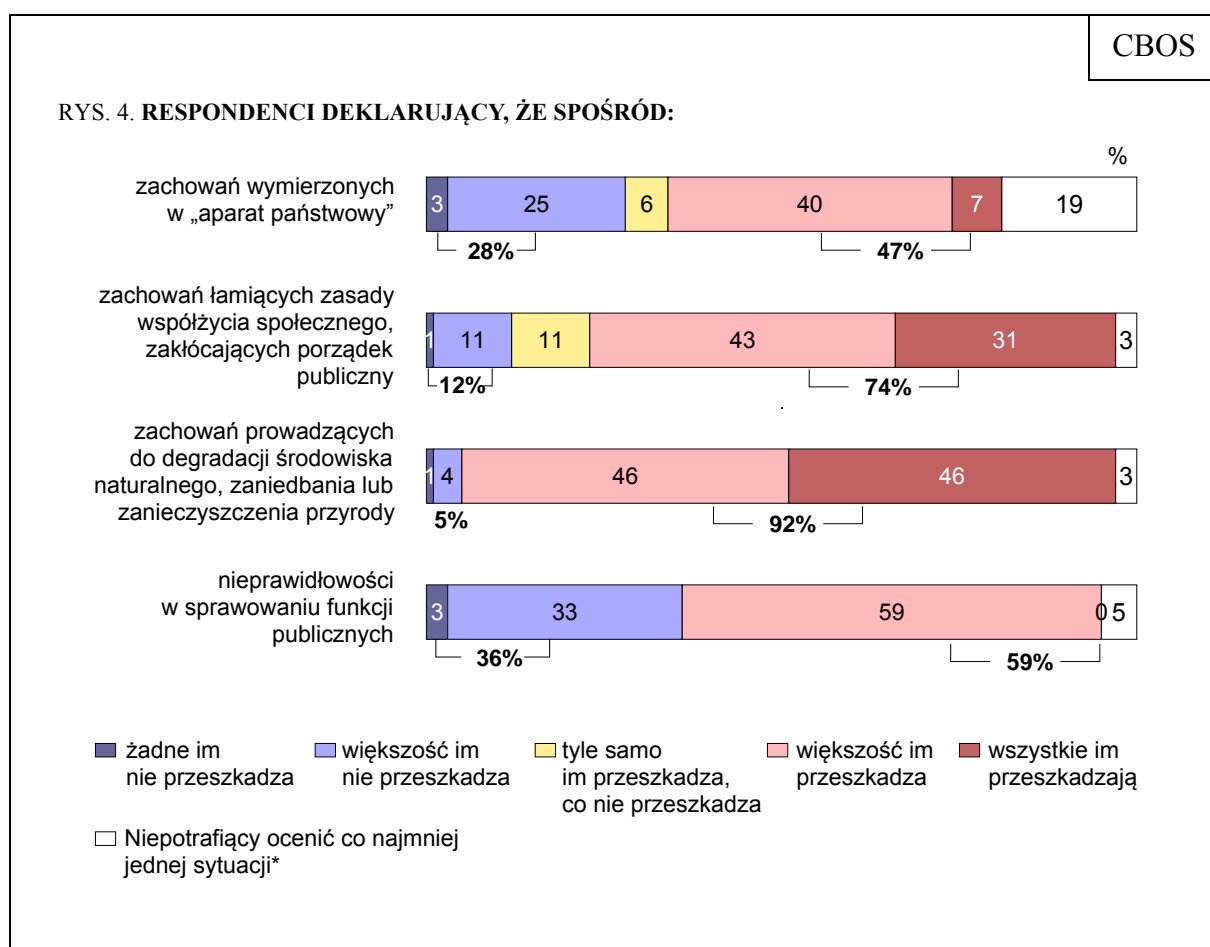
- a) zachowania wymierzone w „aparaturę państwową” (zwykle bezpośrednio niedotykające badanych, a przynajmniej stwarzające taki pozór);
- b) łamanie zasad współżycia społecznego, zakłócanie porządku publicznego (zazwyczaj dotyczące badanych w sposób bezpośredni, w codziennych sytuacjach);
- c) zachowania prowadzące do degradacji środowiska naturalnego, zaniedbywania lub zanieczyszczania przyrody;
- d) nieprawidłowości w sprawowaniu funkcji publicznych.

Tabela 4

Ludzie postępują w różny sposób. Przedstawię Panu(i) przykłady zachowań spotykanych w życiu społecznym i prywatnym. Proszę powiedzieć, jaki jest Pana(i) osobisty stosunek do tych zachowań?	Klasy zachowań*			
	zachowania wymierzone w „aparat państwowy”	łamane zasad współżycia społecznego, zakłócanie porządku publicznego	zachowania prowadzące do degradacji środowiska naturalnego, zaniedbywania lub zanieczyszczenia przyrody	nieprawidłowości w sprawowaniu funkcji publicznych
Ktoś pobiera zasiłek dla bezrobotnych, mimo że pracuje	0,68			
Ktoś płaci podatki mniejsze niż powinien	0,62			
Ktoś sprowadza towary z zagranicy i nie płaci cła	0,62			
Komuś udaje się nie płacić za prąd	0,57			
Ktoś nie płaci czynszu za mieszkanie	0,57			
Ktoś przynosi do pracy „lewe” zwolnienie lekarskie	0,55			
Ktoś jeździ „na gapę” autobusem, tramwajem lub pociągiem	0,54			
Ktoś melduje dziecko u znajomych, aby dostało miejsce w pobliskiej szkole	0,50			
Ktoś kupuje bez akcyzy tańsze papierosy lub alkohol	0,48			
Ktoś pracuje „na czarno”	0,45			
Ktoś nie płaci abonamentu radiowo-telewizyjnego	0,37			
Ktoś pije alkohol w miejscu publicznym		0,61		
Ktoś nie zwraca w terminie książki do biblioteki	0,31	0,56		
Ktoś pali papierosy na przystanku autobusowym		0,55		
Kierowca samochodu łamie obowiązujące ograniczenia prędkości		0,50		
Ktoś nie dokręca kranu w swoim domu		0,49	0,20	
Ktoś zakłóca ciszę sąsiadom między godziną 22.00 i 6.00		0,47		
Ktoś przechodzi przez skrzyżowanie na czerwonym świetle		0,46		
Ktoś odprowadza nieoczyszczone ścieki do pobliskiej rzeki, jeziora			0,74	
Ktoś wynosi śmieci z gospodarstwa domowego do lasu			0,73	
Ktoś rzuca papierki gdzie popadnie			0,62	
Ktoś nie sprząta z chodnika odchodów swojego psa			0,54	
Ktoś prowadzi samochód na lekkim rauszu, po niewielkiej ilości alkoholu		0,07	0,50	
Radny nie przychodzi na swoje dyżury			0,46	0,24
Urzędniczka załatwia prywatne sprawy w godzinach pracy				0,67
Ktoś zostaje przyjęty poza kolejką na „państwową” wizytę do lekarza specjalisty				0,68

* Wyniki analizy składowych głównych (PCA) – w tabeli prezentowane są ładunki czynnikowe w rozwiązaniu rotowanym (rotacja ortogonalna metodą equamax z normalizacją Kaisera) niosące informację o stopniu powiązania pierwotnej zmiennej z daną składową w skali |0-1|. Moc wyjaśniająca prezentowanego modelu to 51% wariancji zmiennych wyjściowych. Na potrzeby dalszych analiz cztery zmienne o niespójnych względem ogólnego modelu macierzach korelacji, zostały arbitralnie włączone do klasy fasadowo trafnej. Ze względu na zagrożenia wynikające ze stosowania procedur imputacji danych i relatywnie nieduże odsetki odpowiedzi „trudno powiedzieć” deklaracje osób udzielających takich odpowiedzi (co najmniej jednej) zostały wyłączone z wyznaczania składowych

Niemal wszyscy Polacy (92%) mają negatywny stosunek do większości działań prowadzących do degradacji środowiska naturalnego, zaniedbywania lub zanieczyszczania przyrody, a prawie co drugi (46%) dezaprobuje każde z nich. Trzy czwarte ankietowanych (74%) na ogół razi, gdy inni łamią zasady współzycia społecznego, a trzy piąte (59%) krytykuje większość nieprawidłowości w pełnieniu funkcji publicznych. Najbardziej kłopotliwa dla badanych okazuje się ocena zachowań wymierzonych w szeroko rozumiany „aparatus państwowy” – choć i w tym przypadku największa część (47%) twierdzi, że zwykle budzą one ich sprzeciw, jednak aż jedna piąta (19%) ma problemy z oceną co najmniej jednej takiej sytuacji, a ponad jednej czwartej (28%) większość z nich jest obojętna.

* Osoby udzielające odpowiedzi „trudno powiedzieć” lub odmawiające odpowiedzi na co najmniej jedno pytanie wchodzące w skład złożonego miernika

W grupach socjodemograficznych najmniej wrażliwi na sytuacje uderzające w „aparatus państwowy”, łamanie zasad współzycia społecznego oraz nieprawidłowości w sprawowaniu funkcji publicznych są respondenci młodzi (a więc ci bardziej świadomi osobistego wpływu na stan i dostępność wspólnych zasobów), dezaprobatie takich zachowań sprzyja natomiast

lepsze wykształcenie. Ten ostatni czynnik różnicuje także podejście do nadużyć mających wpływ na stan środowiska naturalnego, przyrodę – budzą one sprzeciw 87% osób z wykształceniem podstawowym i niemal wszystkich badanych (97%) legitymujących się wykształceniem wyższym. Zachowania „przeciwko państwu” w mniejszym stopniu rażą osoby najbiedniejsze (te, których dochody *per capita* nie przekraczają 500 zł). Na nadużycia pracowników instytucji państwowych oraz zakłócanie porządku publicznego częściej natomiast uczuleni są mieszkańcy mniejszych ośrodków miejskich. W tym ostatnim wymiarze większą refleksyjnością odznaczają się ponadto kobiety niż mężczyźni (82% wobec 64%) – zob. tabele aneksowe.

Konflikt między indywidualną racjonalnością, a interesem wspólnym jest nieodzownym elementem życia społecznego. Podejmowanie działań sprzecznych z dobrem ogółu, w tym także *free riding*, a więc łamanie zasad regulujących korzystanie z dóbr publicznych, wydaje się kwestią na tyle drażliwą, że w istocie (w sposób bezpośredni) nieuchwytną w standaryzowanym wywiadzie kwestionariuszowym. Choć w przypadku problemów tak złożonych badania ilościowe w zasadzie nie wypracowały dotąd rozwiązań całkowicie radzących sobie ze skłonnością do przedstawiania siebie w korzystnym świetle, w naszym sondażu, stosując strategie projekcyjne, podjęliśmy próbę zbadania moralności publicznej Polaków.

Wprawdzie opinie o ludziach żyjących w naszym kraju – ich podejściu do własności publicznej i przestrzegania prawa oraz nastawieniu do potrzeb innych osób – w większości wymiarów są lepsze niż w roku 1994, jednak ogólny obraz polskiego społeczeństwa jest niekorzystny. Nieduża wydaje się też świadomość mechanizmów prowadzących do pułapek społecznych. Większość Polaków bagatelizuje bowiem swoje postępowanie, twierdząc, że działania jednej osoby nic nie znaczą – nie mogą wpłynąć na kondycję i dostępność dóbr publicznych. Nie wszystkie wyniki są jednak tak pesymistyczne. Dość duże okazuje się bowiem zainteresowanie sytuacjami, w których dochodzi do nadużywania wspólnych zasobów. Nawet w przypadku zachowań wymierzonych w najmniej obchodzący respondentów, bo i z pozoru odległy im „aparatus państwowy”, największa część dezaprobuje odstępstwa od przyjętych reguł postępowania. Interioryzacja problemów związanych

z korzystaniem ze wspólnych zasobów jest więc częstsza niż poczucie wpływu na dobra publiczne. Dość zaskakujące może być natomiast to, że ci którzy je deklarują (np. badani młodzi), są często stosunkowo mniej wrażliwi na *free riding*. Pomniejsza to grupę osób realnie zdolnych do ingerencji w sytuacji jawnego nadużywania wspólnych dóbr – w obliczu poczucia bezsilności samo dostrzeganie nieprawidłowości wydaje się niewiele znaczyć.

Opracowała
Natalia HIPSZ

A N E K S

Tabela 1

		Respondenci deklarujący, że spośród zachowań wymierzonych w „aparaturę państwową”:						Liczba osób
		żadne im nie przeszkadza	większość im nie przeszkadza	tyle samo im przeszkadza, co nie przeszkadza	większość im przeszkadza	wszystkie im przeszkadzają	Niepotrafiący ocenić co najmniej jednej sytuacji	
		%	%	%	%	%	%	
Ogółem		3	25	6	40	7	19	1007
Płeć	Mężczyźni	5	28	7	37	6	17	479
	Kobiety	2	25	7	36	8	22	528
Wiek	18-24 lata	11	44	13	27	2	4	126
	25-34	5	38	8	34	5	10	207
	35-44	1	28	7	39	6	19	144
	45-54	3	25	2	46	7	17	167
	55-64	1	18	8	38	11	25	207
	65 lat i więcej	2	9	3	37	11	39	157
Miejsce zamieszkania	Wieś	4	27	9	33	8	19	382
	Miasto do 20 tys.	2	25	5	35	8	26	153
	20-100 tys.	3	23	4	45	8	16	194
	101-500 tys.	5	31	5	35	4	20	172
	501 tys. i więcej mieszk.	1	28	10	44	4	14	106
Wykształcenie	Podstawowe	3	20	5	29	7	34	196
	Zasadnicze zawodowe	5	27	4	32	11	21	262
	Średnie	4	29	9	38	6	15	353
	Wyższe	1	28	9	49	3	10	195
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.		24	9	54	5	8	93
	Średni personel, technicy	5	34	4	49	4	5	42
	Pracownicy adm.-biurowi	2	31	3	47	9	8	74
	Pracownicy usług	6	26	7	32	8	21	57
	Robotnicy wykwalifikowani	4	34	8	31	7	16	110
	Robotnicy niewykwalifik.	3	35	12	29	3	18	51
	Rolnicy	2	15	5	40	5	33	63
	Pracujący na własny rach.	5	21	11	30		34	41
Bierni zawodowo	Renciści		25	5	29	12	30	60
	Emeryci	1	14	5	41	10	29	232
	Uczniowie i studenci	8	51	5	31		5	57
	Bezrobotni	11	37	9	23	2	18	56
	Gospodynie domowe i inni	6	35	8	26	14	11	71
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	2	27	5	50	8	9	129
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	5	31	8	32	5	19	84
	sekt. pryw. poza rolnict.	3	31	9	37	5	16	245
	prywatnym gosp. rolnym	4	15	5	40	5	31	56
Dochody na jedną osobę	Do 500 zł	6	31	11	28	5	19	142
	501-750		25	7	43	10	15	122
	751-1000	2	30	5	39	5	18	155
	1001-1500	3	23	9	35	8	22	173
	Powyżej 1500 zł	2	25	5	47	7	13	195
Ocena własnych war. mater.	Złe	4	25	5	36	8	22	163
	Średnie	3	23	7	35	7	25	475
	Dobre	4	31	7	40	6	11	369
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu		23	6	32	9	30	56
	Raz w tygodniu	2	22	6	40	9	21	458
	1-2 razy w miesiącu	4	27	7	37	9	16	135
	Kilka razy w roku	5	36	6	31	3	19	243
	W ogóle nie uczestniczy	6	27	12	41	2	12	115
Poglądy polityczne	Lewica	5	28	6	42	9	11	184
	Centrum	3	32	6	38	8	15	334
	Prawica	2	24	6	40	7	20	263
	Trudno powiedzieć	5	22	10	27	4	32	227

Tabela 2

		Respondenci deklarujący, że spośród zachowań łamiących zasady współżycia społecznego, zakłócających porządek publiczny:					Liczba osób	
		żadne im nie przeszkadza	większość im nie przeszkadza	tyle samo im przeszkadza, co nie przeszkadza	większość im przeszkadza	wszystkie im przeszkadzają		Niepotrafiący ocenić co najmniej jednej sytuacji
		%	%	%	%	%		%
Ogółem		1	11	11	43	31	3	1007
Płeć	Mężczyźni	2	15	14	39	25	4	479
	Kobiety	1	7	9	46	36	2	528
Wiek	18-24 lata	5	23	23	35	13	1	126
	25-34	1	15	13	46	23	1	207
	35-44	1	10	13	44	29	3	144
	45-54	1	9	8	50	31	1	167
	55-64	0	7	10	45	35	3	207
	65 lat i więcej	3	3	5	32	50	8	157
Miejsce zamieszkania	Wieś	1	13	12	41	29	4	382
	Miasto do 20 tys.	1	9	8	46	35	2	153
	20-100 tys.	1	8	8	41	40	2	194
	101-500 tys.	3	12	18	40	26	1	172
	501 tys. i więcej mieszk.	1	10	14	50	24	2	106
Wykształcenie	Podstawowe	4	6	12	34	34	9	196
	Zasadnicze zawodowe	1	13	12	43	29	2	262
	Średnie	1	13	11	42	32	1	353
	Wyższe	0	10	10	51	28	0	195
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.		8	9	51	31		93
	Średni personel, technicy	3	7	13	36	36	3	42
	Pracownicy adm.-biurowi		12	8	47	33		74
	Pracownicy usług	3	23	6	38	29	2	57
	Robotnicy wykwalifikowani		15	19	45	19	2	110
	Robotnicy niewykwalifik.	3	11	18	50	18	1	51
	Rolnicy	2	9	6	53	23	8	63
	Pracujący na własny rach.		18	12	38	26	6	41
	Bierni zawodowo		9	12	37	38	5	60
Pracuje w:	inst. państw., publicznej		6	11	52	30	1	129
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	2	15	8	49	25	2	84
	sekt. pryw. poza rolnict.	1	17	14	39	26	1	245
	prywatnym gosp. rolnym	2	9	5	54	24	6	56
	Dochody na jedną osobę	Do 500 zł	2	11	13	46	25	4
	501-750	1	5	12	42	39	1	122
	751-1000	2	14	8	42	30	3	155
	1001-1500	1	9	10	43	33	3	173
	Powyżej 1500 zł	1	12	13	36	36	1	195
Ocena własnych war. mater.	Złe	2	10	9	45	30	4	163
	Średnie	2	9	12	40	34	4	475
	Dobre	1	14	13	45	27	1	369
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu		6	7	41	46		56
	Raz w tygodniu	1	8	9	43	36	3	458
	1-2 razy w miesiącu	3	11	8	41	33	4	135
	Kilka razy w roku	1	13	17	46	21	2	243
	W ogóle nie uczestniczy	3	20	15	37	21	3	115
Poglądy polityczne	Lewica	2	12	12	41	32	1	184
	Centrum	2	11	13	44	29	2	334
	Prawica	1	10	10	41	37	2	263
	Trudno powiedzieć	2	10	11	45	26	7	227

Tabela 3

		Respondenci deklarujący, że spośród zachowań prowadzących do degradacji środowiska naturalnego, zaniedbania lub zanieczyszczenia przyrody:					Liczba osób
		żadne im nie przeszkadza	większość im nie przeszkadza	większość im przeszkadza	wszystkie im przeszkadzają	Niepotrafiący ocenić co najmniej jednej sytuacji	
		%	%	%	%	%	
Ogółem		1	4	46	46	3	1007
Płeć	Mężczyźni	1	6	51	39	3	479
	Kobiety	1	2	43	52	2	528
Wiek	18-24 lata		8	66	23	2	126
	25-34	1	6	52	39	1	207
	35-44		4	50	43	3	144
	45-54	2	3	48	46	1	167
	55-64		3	38	56	3	207
	65 lat i więcej	2	1	30	59	7	157
Miejsce zamieszkania	Wieś	1	5	48	42	3	382
	Miasto do 20 tys.		2	42	53	3	153
	20-100 tys.	1	4	42	51	3	194
	101-500 tys.	2	5	53	38	1	172
	501 tys. i więcej mieszk.		2	45	50	3	106
Wykształcenie	Podstawowe	2	5	33	54	7	196
	Zasadnicze zawodowe	1	5	46	45	3	262
	Średnie	1	4	49	44	2	353
	Wyższe		2	55	42	0	195
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.		1	47	52		93
	Średni personel, technicy		6	55	39		42
	Pracownicy adm.-biurowi	1	2	50	46	1	74
	Pracownicy usług	3	6	52	38	1	57
	Robotnicy wykwalifikowani		5	52	42	1	110
	Robotnicy niewykwalifik.		6	60	34		51
	Rolnicy	2	2	47	42	7	63
	Pracujący na własny rach.		6	48	45	1	41
Bierni zawodowo	Renciści		5	26	64	5	60
	Emeryci	2	2	33	58	5	232
	Uczniowie i studenci		10	62	28		57
	Bezrobotni	2	7	64	24	3	56
	Gospodynie domowe i inni	2	4	48	40	6	71
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	0	3	46	51	1	129
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	2	3	53	43		84
	sekt. pryw. poza rolnict.		5	54	39	1	245
	prywatnym gosp. rolnym	2	3	48	41	5	56
Dochody na jedną osobę	Do 500 zł	2	5	48	41	4	142
	501-750		4	40	54	2	122
	751-1000	1	7	48	42	2	155
	1001-1500	0	2	40	55	2	173
	Powyżej 1500 zł	0	4	43	51	2	195
Ocena własnych war. mater.	Złe	2	6	38	51	3	163
	Średnie	1	4	46	45	4	475
	Dobre	0	3	52	44	1	369
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu		2	42	53	3	56
	Raz w tygodniu	1	4	42	51	2	458
	1-2 razy w miesiącu	3	2	47	43	5	135
	Kilka razy w roku		5	54	37	4	243
	W ogóle nie uczestniczy		6	51	42	2	115
Poglądy polityczne	Lewica	1	5	47	45	3	184
	Centrum	1	2	48	46	3	334
	Prawica	0	5	45	50		263
	Trudno powiedzieć	1	6	46	40	6	227

Tabela 4

		Respondenci deklarujący, że spośród nieprawidłowości w sprawowaniu funkcji publicznych:				Liczba osób
		żadne im nie przeszkadza	większość im nie przeszkadza	większość im przeszkadza	Niepotrafiący ocenić co najmniej jednej sytuacji	
		%	%	%	%	
Ogółem		3	33	59	5	1007
Płeć	Mężczyźni	3	33	58	6	479
	Kobiety	2	33	59	5	528
Wiek	18-24 lata	5	53	41	1	126
	25-34	2	34	61	2	207
	35-44	1	35	59	6	144
	45-54	3	33	58	5	167
	55-64	2	25	68	5	207
	65 lat i więcej	3	27	57	13	157
Miejsce zamieszkania	Wieś	4	35	54	7	382
	Miasto do 20 tys.	0	27	65	8	153
	20-100 tys.	1	31	64	4	194
	101-500 tys.	5	33	58	5	172
	501 tys. i więcej mieszk.		40	57	2	106
Wykształcenie	Podstawowe	4	33	51	12	196
	Zasadnicze zawodowe	1	36	55	7	262
	Średnie	4	30	63	3	353
	Wyższe	0	35	63	1	195
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.		36	64	1	93
	Średni personel, technicy	1	24	69	5	42
	Pracownicy adm.-biurowi	3	35	62		74
	Pracownicy usług	4	41	53	3	57
	Robotnicy wykwalifikowani	1	34	60	5	110
	Robotnicy niewykwalifik.	3	35	59	2	51
	Rolnicy	2	28	54	16	63
	Pracujący na własny rach.		22	72	6	41
Bierni zawodowo	Renciści	4	45	42	8	60
	Emeryci	3	24	66	8	232
	Uczniowie i studenci	5	44	49	3	57
	Bezrobotni	4	51	36	9	56
	Gospodynie domowe i inni	4	34	58	4	71
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	2	35	61	3	129
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	2	32	64	2	84
	sekt. prywat. poza rolnict.	2	35	60	4	245
	prywatnym gosp. rolnym	2	28	57	13	56
Dochody na jedną osobę	Do 500 zł	5	36	55	5	142
	501-750	1	31	62	5	122
	751-1000	3	36	54	6	155
	1001-1500	3	25	64	7	173
	Powyżej 1500 zł	0	38	58	3	195
Ocena własnych war. mater.	Złe	4	26	63	8	163
	Średnie	2	32	59	7	475
	Dobre	3	39	56	2	369
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	4	38	51	7	56
	Raz w tygodniu	2	32	61	5	458
	1-2 razy w miesiącu	3	29	58	10	135
	Kilka razy w roku	3	34	58	5	243
	W ogóle nie uczestniczy	0	40	56	3	115
Poglądy polityczne	Lewica	3	35	58	4	184
	Centrum	3	36	59	2	334
	Prawica	1	31	64	3	263
	Trudno powiedzieć	3	31	52	14	227